

Tomasz Browarek

Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie
ORCID 0000-0002-9711-9790
tomasz.browarek@poczta.umcs.lublin.pl

Mniejszość niemiecka w III Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2019)

Paweł Popieliński, *Mniejszość niemiecka w III Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2019) w procesie integracji ze społeczeństwem większościowym*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2020, ss. 514.

Autor recenzowanej monografii jest znanym i cenionym w środowisku naukowym badaczem problematyki etnicznej oraz stosunków polsko-niemieckich, adiunktem w Zakładzie Studiów nad Niemcami Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Ma on w swoim dorobku wiele ważnych i wartościowych publikacji naukowych¹. Patrząc na cały dotychczasowy interesujący dorobek naukowy Pawła Popielińskiego, warto jednak podkreślić, iż – moim zdaniem – recenzowana monografia jest najważniejszą z tych pozycji. Jest ona zwieńczeniem prawie dwudziestoletnich zainteresowań badawczych autora problematyką mniejszości niemieckiej w Polsce oraz zachodzących w tej społeczności procesów społecznych i politycznych. Autor w analityczny sposób (praca liczy 514 stron) przedstawia współczesną mniejszość niemiecką, jej życie społeczno-kulturalne i polityczne, jej problemy i sukcesy oraz najważniejsze przekształcenia, które mają wpływ na proces integracji jej członków ze społeczeństwem

¹ Chociażby monografia: P. Popieliński, *Młodzież mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku po 1989 roku*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2011, ss. 336.

większościowym w III RP. Książka ta ma niewątpliwie nowatorski charakter, co widać już po przeczytaniu *Wprowadzenia*, pokazującego rzetelny warsztat naukowy jej autora.

Głównym celem, który postawił sobie autor tej publikacji, było wskazanie i zaprezentowanie czytelnikowi najważniejszych uwarunkowań ruchu mniejszości niemieckiej oraz procesu integracji, przy jednoczesnym ukazywaniu jego kontekstu społecznego, kulturowego i politycznego. Autor starał się również uchwycić zależność pomiędzy polityką państwa realizowaną wobec mniejszości niemieckiej a rozwojem i funkcjonowaniem tej mniejszości. Cezury czasowe nie budzą kontrowersji. Za ich początek przyjęto podpisanie 14 listopada 1989 roku przez premiera RP Tadeusza Mazowieckiego oraz kanclerza RFN Helmuta Kohla *Wspólnego oświadczenia*, które rozpoczęło uznanie i rozwój mniejszości niemieckiej w Polsce. Cezurą końcową jest natomiast rok 2019, czyli rok jubileuszowy – trzydziestolecia oficjalnego istnienia tej mniejszości w Polsce.

Na temat mniejszości niemieckiej w Polsce ukazało się wiele monografii i artykułów naukowych (najwięcej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku), ale dotychczas nikt nie przeprowadził ogólnopolskiego, kompleksowego badania tej mniejszości. Tę lukę wypełnia recenzowana monografia, która przedstawia uwarunkowania i dynamikę procesów zachodzących na przestrzeni trzech dziesięcioleci oficjalnego istnienia mniejszości niemieckiej w III RP, przede wszystkim zmiany funkcjonowania organizacji mniejszości niemieckiej i aktywności ich członków w różnych częściach Polski. Stara się też ukazać zwłaszcza te zjawiska i wydarzenia, z mniej zbadanych ostatnich dwóch dekad, które do tej pory nie były analizowane i opisywane.

Recenzowana praca ma charakter interdyscyplinarny. Autor, analizując funkcjonowanie mniejszości niemieckiej po 1989 roku, ukazuje różne uwarunkowania tej działalności, tj. sytuację geopolityczną, ideowopolityczną, prawną, społeczną, demograficzną, a także religijną i historyczną. Taki charakter pracy wymusił stosowanie różnych metod i technik badawczych, wśród których bardzo ważną rolę odgrywają indywidualne wywiady pogłębione przeprowadzone przez autora z przedstawicielami mniejszości niemieckiej z różnych części Polski.

Dla jasności i logiki wywodu sprawdzenie głównej hipotezy pracy o postępującej integracji mniejszości niemieckiej w Polsce w aspekcie politycznym i społeczno-kulturalnym wymagało sformułowania, oprócz pytań kluczowych (a były to pytania: *Czy i jak zachodzi proces integracji mniejszości niemieckiej ze społeczeństwem większościowym? Co na nią wpływa?*) szeregu pytań szczegółowych, na które autor stara się odpowiedzieć w poszczególnych rozdziałach pracy. Odpowiedzi na te pytania oraz podsumowania poszczególnych części pracy ułatwiają weryfikację postawionej hipotezy.

Przyjęta struktura monografii jest poprawna i spójna. Książka podzielona jest na wspomniany już wstęp, sześć rozdziałów w ujęciu problemowym (z których każdy rozpoczyna się krótkim wprowadzeniem) oraz zakończenie. Na końcu pracy zamieszczono bardzo bogatą bibliografię zbieraną przez autora podczas kwerend w kilku bibliotekach w Polsce oraz w Niemczech. Co istotne, znajdziemy tam obok wielu publikacji zwartych i artykułów obszerny wykaz źródeł internetowych. To imponującej objętości zestawienie jest kopalnią wiedzy na temat mniejszości niemieckiej w Polsce.

Pierwszy rozdział dotyczy polityki państwa polskiego i niemieckiego wobec mniejszości niemieckiej. W pierwszej części tego rozdziału została przedstawiona kwestia

mniejszości niemieckiej w stosunkach polsko-niemieckich od czasów powojennych do współczesnych. W części dotyczącej współczesnej polityki autor skupił się na trzech głównych okresach, tj. na bilateralnych umowach polsko-niemieckich, okresie przed- i poakcesyjnym Polski do Unii Europejskiej oraz na obradach polsko-niemieckiego Okrągłego Stołu. W dwóch następnych podrozdziałach zaprezentował polskie oraz niemieckie podmioty odpowiedzialne za realizację polityki wobec mniejszości niemieckiej w Polsce, a także zakres ich działania.

W rozdziale drugim autor w obszerny sposób przedstawił charakterystykę społeczno-demograficzną mniejszości niemieckiej w Polsce. Swoją wywód rozpoczął od ukazania kwestii liczebności tej mniejszości w kontekście zagadnień tożsamości. Starał się tu pokazać najważniejsze czynniki wpływające w różnych okresach na jej stan liczebny. W tym szczególną uwagę poświęcił kwestii identyfikacji śląskiej i jej konsekwencjom dla ruchu mniejszości niemieckiej. W drugim podrozdziale, w kontekście funkcjonowania mniejszości niemieckiej i jej integracji, zostały przedstawione zagadnienia zagranicznych migracji zarobkowych jej członków oraz ich konsekwencje. Następny podrozdział poświęcony jest kwestiom tożsamościowym. Tu autor po teoretycznym wprowadzeniu do tej problematyki dokonał szczegółowej analizy najważniejszych czynników wpływających na poczucie tożsamości członków tej mniejszości w badanym okresie. Zwieńczenie tego rozdziału dotyczy zagadnienia religii i znajomości języka niemieckiego w kontekście podtrzymania i rozwijania poczucia tożsamości niemieckiej.

W trzecim, najobszerniejszym rozdziale (132 strony) przedstawiona została działalność społeczno-kulturalna i polityczna mniejszości niemieckiej w Polsce. Ukazano w nim instytucjonalne początki ruchu mniejszości oraz kolejne etapy funkcjonowania organizacji mniejszości niemieckiej i ich członków. Popieliński wyróżnił tu trzy fazy instytucjonalizacji organizacji mniejszości niemieckiej w okresie po 1989 roku, a następnie dokonał głębokiej analizy tego procesu. W dalszej części tego rozdziału przedstawił środki masowego przekazu mniejszości niemieckiej w Polsce. Wyjaśnił ich cele oraz rolę, jaką odgrywają dla społeczności niemieckiej w Polsce i w procesie integracji. W trzecim podrozdziale przedstawił natomiast najważniejsze polskie i niemieckie niepaństwowe instytucje oraz podejmowane przez nie przedsięwzięcia, które wspierają lub w przeszłości wspierały działalność mniejszości niemieckiej w Polsce oraz sposoby niesienia jej pomocy. Ostatnia część tego rozdziału zawiera analizę działalności politycznej mniejszości niemieckiej, która ma wpływ na jej wizerunek oraz przyczynia się do integracji jej członków ze społeczeństwem większościowym. Autor skoncentrował się tu na udziale tej mniejszości w wyborach parlamentarnych i samorządowych.

Rozdział czwarty dotyczy problematyki oświaty dla dzieci i młodzieży mniejszości niemieckiej. W poszczególnych podrozdziałach autor poddał analizie uwarunkowania prawne funkcjonowania tego szkolnictwa, początki jego tworzenia, stan liczebny i stan nauczania języka niemieckiego. Przedstawił również problemy, z którymi zmagala się oświata mniejszości niemieckiej w analizowanym okresie oraz dokonał próby przewidywania przyszłości tego szkolnictwa.

W piątym rozdziale zostały poddane badaniu prawa językowe osób należących do mniejszości niemieckiej na podstawie uregulowań prawnych zawartych w *Ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*. Te kwestie zostały

ukazane w aspekcie integracji tych osób z polskim otoczeniem na przykładzie zmian dotyczących pisowni imion i nazwisk, wprowadzenia tablic z dodatkowymi nazwami miejscowości w języku niemieckim i języka pomocniczego w urzędach. W pierwszym podrozdziale oprócz omówienia wspomnianej wyżej ustawy została przedstawiona specyfika zmiany pisowni imion i nazwisk po 1989 roku. Drugi podrozdział zawiera analizę meandrow wprowadzania podwójnego (polsko-niemieckiego) nazewnictwa miejscowości oraz języka niemieckiego jako języka pomocniczego. Proces ten został przedstawiony z punktu widzenia administracji oraz społeczeństwa. Autor podkreślił tu znaczenie tych kwestii dla członków mniejszości niemieckiej oraz przedstawił, jakie obawy społeczne towarzyszyły temu procesowi, a także jakie odnotowano przejawy nietolerancji wobec podwójnych tablic nazw miejscowości.

Ostatni rozdział poświęcony jest wieloaspektowej analizie problematyki postrzegania Niemców i mniejszości niemieckiej przez społeczeństwo większościowe oraz zmiany jego stosunku wobec tej grupy w analizowanym okresie. W pierwszym podrozdziale przedstawiono, jak w okresie po 1989 roku wyglądał wśród Polaków poziom akceptacji innych narodów oraz mniejszości narodowych i etnicznych – zwłaszcza Niemców – w Polsce. Następny podrozdział zawiera syntetyczne wyjaśnienie, czym są stereotypy i uprzedzenia, skąd się biorą i jak wpływają na postrzeganie Niemców. Trzeci podrozdział dotyczy ewolucji stereotypów i uprzedzeń towarzyszących postrzeganiu Niemców oraz politycznych i społecznych uwarunkowań stosunku Polaków do Niemców. W ostatnim podrozdziale szeroko przedstawiono analizę zmian postrzegania mniejszości niemieckiej w ostatnich trzech dekadach, wraz z pokazaniem pewnych wydarzeń i faktów mających wpływ na tę kwestię, a tym samym na integrację tej społeczności ze społeczeństwem większościowym.

W zakończeniu monografii autor zawarł wiele różnych ciekawych wniosków, podsumowań i prognoz, z którymi w pełni się zgadzam. Po lekturze książki podzielał też zdanie autora, iż w przypadku mniejszości niemieckiej mamy do czynienia z zaawansowanym procesem integracji tej społeczności ze społeczeństwem większościowym. Mimo to nadal trzeba prowadzić działania na rzecz budowy ich pozytywnego obrazu oraz przełamywania funkcjonujących jeszcze stereotypów. W procesie integracji mniejszości niemieckiej istotną rolę odgrywają środki masowego przekazu tej mniejszości. Jednak przyszłość tych mediów jest i będzie uzależniona od potencjału i prężności ruchu mniejszości niemieckiej. Jak zauważa autor, poważnym problemem dla mniejszości niemieckiej jest sprawa młodego i średniego pokolenia, które nie przejawia większej mobilizacji w pielęgnowaniu niemieckości. Skutkiem tego są problemy związane ze starzeniem się tej społeczności, jej liczebnością, spadkiem zainteresowania ruchem i aktywności członków mniejszości niemieckiej. Do tego dochodzi szybko postępujący proces asymilacji środowisk mniejszości niemieckiej w mniejszych skupiskach, co może doprowadzić do zniknięcia tego ruchu, w najbliższych dekadach, na terenach Wielkopolski, Dolnego Śląska, Pomorza Zachodniego, Pomorza Gdańskiego oraz Warmii i Mazur. Autor prognozuje, iż w tym okresie o istnieniu mniejszości niemieckiej zadecydują przede wszystkim: atrakcyjność ruchu mniejszości niemieckiej, tożsamość narodowa tej grupy, klimat społeczno-polityczny w kraju i ewentualne uznanie Ślązaków za mniejszość etniczną lub narodową. Jego zdaniem w dłuższej perspektywie ruch

mniejszości niemieckiej nie zniknie całkowicie. Zmniejszy się jednak do kilkunastu niezbyt licznych, ale w miarę prężnie działających grup, które będą tworzyć nieliczną (kilku lub kilkudziesięciotysięczną) mniejszość niemiecką w Polsce (głównie na historycznym Górnym Śląsku).

Monografia Pawła Popielińskiego wnosi istotny wkład do literatury przedmiotu i będzie zajmowała ważne miejsce w mojej prywatnej bibliotece. Decyduje o tym jej oryginalny i nowatorski charakter. Jest to jedyna praca, która w tak obszerny i wyczerpujący sposób przedstawia mniejszość niemiecką w ostatnich trzech dziesięcioleciach nie tylko na Górnym Śląsku, ale także w innych regionach kraju. Książkę rekomenduję wszystkim, którzy interesują się problematyką etniczną, a przede wszystkim badaczom różnych dyscyplin naukowych (nie tylko politologom i socjologom).